

Соња Вујовић

Економски факултет, Универзитет у Приштини, Косовска Митровица

ЕФЕКТИ ЕРОЗИЈЕ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА НА КОНКУРЕНТНОСТ СРПСКЕ ПРИВРЕДЕ

Сажетак

На почетку новог миленијума људски капитал, кумулативно детерминисан кроз знање, вештине, искуства, инвентивност, компетенције, контакте и ентузијазам који су људи спремни да инвестирају у радни и стваралачки процес препознат је као основни покретач развоја сваке економије засноване на знању и иновацијама. Савремене тенденције развоја у земљама тржишне привреде показале су да су образовање и стварање људских ресурса у самом врху приоритета националних стратегија и политика социјалног, економског и технолошког напретка. Циљ рада је да укаже да се на глобалном нивоу конкурентност може креирати и очувати једино стварањем новог и применом постојећег знања које постаје примарни ресурс сваког модерног друштва и развијене привреде. Исто тако, намера је да се, након аналитичко дескриптивног приказа разлога привредног, социјалног и демографског суноврата и компаративне анализе атрактивности и способности земље да привуче и задржи таленте предложе мере за спречавање квантитативне и квалитативне ерозије људског капитала која је током последње две деценије актуелна на простору Републике Србије. Аутор наглашава потребу да се у што краћем периоду, енергичном и заједничком акцијом државе, њених институција, привредних субјеката и медија изграде мостови између привреде, науке и друштва како би се створио

амбијент привлачан за интензивнији „прилив” људског капитала највишег квалитета.

Кључне речи: људски капитал, конкурентност, одлив мозга, наука, образовање, „прилив памети”

1. ГЕНЕЗА ЕКОНОМСКЕ И ДРУШТВЕНЕ КРИЗЕ НА ПРОСТОРУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

„Ако не мислиш на будућност, не можеш је ни имати.”

(John Galsworthy)

Од почетка новог миленијума, са којим се поклопио и почетак економских реформи земље и интензивирања процеса приватизације, Србија је, ушушкана у нову наду о пропагираном и обећаном просперитету ишчекивала бољи живот и друштво једнаких шанси и могућности за све. Наивно се веровало да ће се након „петоктобарске револуције”, у периоду друштвене и привредне трансформације веома брзо остварити напредак и да ће се за кратко време осетити благодети транзиције. Занемарујући чињеницу да у процесу постсоцијалистичке трансформације смер друштвених промена и будућност националне привреде нису нужно прогресивни и да је коначни исход „отворен” и за супротне правце кретања, транзиција је представљана као друштвена промена која као крајњи исход обавезно има прогресивни ток развоја и гарантовано води напретку. Готово две деценије касније, више је него видљиво да је, полазећи од постојећег нивоа животног стандарда, друштвеног статуса и економске (не)моћи могуће идентификовати категорије губитника и добитника транзиције.

Озбиљна друштвена и економска криза на простору Републике Србије иницирана је низом турбулентних догађаја који су се, од деведесетих година прошлог века низали један за другим. Први у низу је распад СФРЈ, започет 1990. године сецесијом Словеније, која истини за вољу никада и није била одушевљена идејом заједништва, чиме је означен увод у одвајање југословенских република од Србије, уз истовремени улазак новонасталих држава у процес транзиције. Развијеније, западне федералне јединице (Словенија и Хрватска) све су мање биле спремне да подрже стално наглашавању потребу за међурепубличким финансијским ублажавањем разлика у економској развијености и енормног диспаритета у основ-

ним макроекономским показатељима (БДП и ниво запослености) југословенског севера и југа. Све чешћим прерачунавањем колико је уложено у неразвијена подручја уместо у сопствени развој, етничке разлике конститутивних нација прерасле су у економски национализам који је укинуо фискалну солидарност међу, тржиштем и економијом условљеним и повезаним федералним јединицама. У срцу Балкана, у време када су се различитости европског континента уједињавале, несклоност нација које су чиниле социјалистичку федерацију, да трошак банкрота социјализма поделе са другим нацијама¹⁾ изнедрила је успостављање међурепубличких баријера и стварање националних економија унутар заједничког ентитета. На простору југословенске федерације настављен је ранији процес изградње националних држава који је оснивањем мултинационалне државне заједнице у периоду након Другог светског рата био прекинут.

С обзиром да је бивша социјалистичка Југославија, са становишта међусобне робне размене својих федералних јединица била релативно интегрисана економска унија, губитак јединственог југословенског тржишта постао је кључни узрок економске стагнације држава насталих дисолуцијом СФРЈ. Изражене техничко-технолошке везе са предузећима из некадашњих конститутивних република, чланица федерације су прекинуте, па је опстанак многих индустријских капацитета доведен у питање, производња сведена на минимум, а незапосленост постајала све већи проблем. Како је Југославија била релативно затворен економски систем, имајући у виду релативно слабу извозну оријентацију према тржиштима других, посебно западноевропских земаља, распад свеукупног економског и тржишног простора представљао је почетак суноврата српске привреде и незаустављивог пропадања некадашњих гиганата. Уследиле су вишегодишње економске санкције од стране међународне заједнице и Савета безбедности које су довеле до прекида трговинских веза, губитка тржишта, изолације и погоршања конкурентске позиције земље на међународном тржишту.

Серија грађанских ратова и распад заједничке државе, масовни егзодус народа са колонама избеглих и прогнаних, период међународне изолације, хиперинфлација, сива економија, седамдесетосмодневна изложеност суровој ваздушној агресији НАТО

1) Здравко Петак, *Економска позадина распада социјалистичке Југославије*, <http://www.uciteljneznalica.org/03/05/2017>.

пакта, крај вишегодишње владавине председника Србије и СРЈ Слободана Милошевића, убиство премијера, ванредно стање и серија неуспелих председничких избора, миран завршетак распарчавања некадашње државе изласком Црне Горе из потпуно редуковане Југославије (Заједнице Србије и Црне Горе) у мају 2006., једнострано проглашење независности Косова фебруара наредне године урезали су дубоке ожиљке на привреду територијално „осакаћене” земље и нужно довели до пропадања индустријских капацитета, технолошке застарелости, па и „нестанка” многих сектора индустрије.

Након извршених политичких промена и доласка „демократске” власти фокус је стављен на процес приватизације. У складу са прихваћеном (наметнутом) неолибералном филозофијом извршена је нагла либерализација увоза што је условило пад царинских стопа увозне робе која постаје ценовно конкурентна и све више гуши домаћу производњу. Прецењена вредност националне валуте и претерана либерализација увоза иницирали су тешке економске и социјалне последице по домаћу производњу, извоз и запосленост.²⁾ Држава је спровођењем економске политике, по диктату Светске банке и ММФ-а, беспоговорним прихватањем сценарија за „подстицање економског развоја” и екстремно прецењеном вредности динара учинила да индустрију данас имамо само у траговима, тако да угашени фабрички димњаци, као споменици пропале индустрије сведоче о бахатости и безобзирности политичке елите. Очито да је приликом прихватања неолибералних правила вођења економске политике занемарено стварно стање и положај, друштвено-економским кретањима и ратним разарањима посрнуле индустрије који је још више деградиран ноншалантним односом гарнитуре на власти, с обзиром да је сектор услуга добио доминантно место у процесу привлачења СДИ³⁾ и улогу генератора раста. Избором погрешног модела приватизације акценат је стављен на терцијаризацију привреде, па су услуге као неразмњљива добра нагло подигле своје учешће у БДП. Евидентно је да је целокупни поступак приватизације имао скромне ефекте у обнови индустрије и ревитализацији привреде Србије, као и на повећање њене кон-

2) Љубомир Маџар, Млађен Ковачевић, *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, Алфа универзитет, Београд, 2013, стр. 61.

3) Соња Вујовић, *Међународни маркетинг у функцији јачања конкурентности привреде и предузећа*, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014, стр. 306.

курентности на регионалном и међународном нивоу. И површна анализа показује да је настављено са политиком „распродаје породичног сребра” како би се попунио минус у државној каси, и да су нетранспарентни поступци приватизације државних предузећа представљали „легло” корупције на високом нивоу, која је ретко процесуирана, а још ређе кажњавана.

Од обећања да ће Србија постати економски лидер на Балкану, земља у којој се отварају најинвентивнија и најинтересантнија радна места у овом делу Европе и да ће се причати о српском привредном чуду остале су само празне приче. Уместо спаса, приватизација најважнијих предузећа и највреднијих привредних ресурса је у незавидан положај довела велике индустријске комплексе који су ранијих деценија представљали носиоце развоја бројних градова широм Србије. Стотине хиљада радних места у индустрији је изгубљено, проблем незапослености је достигао енормне размере, а радници претворени у модерно технолошко робље чија се, законом загарантована права, све мање поштују. Све што су генерације деценијама уназад стварале готово је сасвим уништено за само неколико година. Неуспешне (криминалне) приватизације или блаже речено одсуство „већег” постприватизационог улагања само су додатно оптеретиле ионако посрнулу привреду и утицале на пад конкурентности, што потврђује 101. позиција Србије на листи глобалне конкурентности Светског економског форума и чињеница да је реч о историјском минимуму када је ранг Србије у питању.⁴⁾

„Економска транзиција“ како је еуфемистички назван процес приватизационе пљачке, уништавања националног банкарског система, убрзаног (пре)задуживања земље, те енормног пораста незапослености и сиромаштва грађана – дотукла је српску економију.⁵⁾

Позитивни ефекти приватизације изостали су и због непостојаности законске регулативе којом је приватизација реализована. Регулатива је неколико пута мењана, и то не путем корекција и надоградње једног одабраног модела приватизације, што би било логички оправдано, већ се радило о радикалној замени једног модела приватизације другим („инсајдерски”, односно, „модел поделе”, 2001. године замењен је „моделом продаје” друштвеног и државног капитала).

4) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2013-2014, стр. 334.

5) Миломир Степић, „Век расрбљивања Балкана - геополитички узроци и последице”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014, стр. 14.

У условима ратних разарања и прекрајања граница, процеса транзиције, незавршене и бројним слабостима праћене приватизације, интензивне криминализације економије и свеопште друштвене кризе у којој се Србија хронично налазила већ две деценије дошло је до изразитог пада БДП, високе стопе инфлације, драстичног повећања броја незапослених, драматичног пада куповне моћи становништва, све израженијих социјалних неједнакости и повећања броја сиромашних и социјално угрожених лица, неуједначеног и неравномерног регионалног развоја, пораста сиве економије, неликвидности привредних субјеката, високог износа спољног дуга, високог нивоа корупције, што је резултирало аномалијама друштва у смислу криминализације друштва, поремећаја и урушавања система вредности, деградације многих друштвених и моралних норми, осећаја безизлазности и бега огромног броја младих образованих људи у иностранство и све већим удаљавањем од правне државе.

А онда је са варљивим летом 2007. године стигла светска економска криза са којом долази до драстичног погоршања основних индикатора макроекономских кретања и пада нивоа привредних активности у Србији. Био је то додатни удар на привреду у транзицији Републике Србије и на празне новчанике највећег броја њених становника.

2. ПРОБЛЕМ ДЕМОГРАФСКОГ СУНОВРАТА И УРУШАВАЊА ЉУДСКОГ КАПИТАЛА СРБИЈЕ

Демографски проблеми и „одлив мозгова” озбиљан су ограничавајући фактор раста и развоја привреде који посебно успорава, не само опоравак индустрије на умору, већ и излазак из кризе дуге четврт века. Отуда се на путу успешне и одрживе индустријализације и унапређења конкурентности привреде не сме занемарити значај демографског фактора и квалитета људског капитала, посебно у условима које карактерише изражена квантитативна и квалитативна ерозија људског капитала и све интензивнији „одлив мозгова” у иностранство.

Није потребно пуно мудрости да би се схватило да масовне људске жртве и физичко уништавање махом младог и репродуктивног популационог потенцијала у ратовима вођеним током XIX и XX века представљају непосредне и ненадокнадиве демограф-

ске губитке српског народа и српске државе. Притом, централни проблем демографског развоја данас је, заправо проблем депопулације, који је, услед недовољног рађања (мањи број живорођених него што је потребно за просту репродукцију) и ниске стопе укупног фертилитета (број деце на једну жену) присутан у многим деловима јужне, источне и западне Србије, док старење становништва постаје један од најозбиљнијих развојних проблема. Становништво у Републици Србији (без података са територије АП Косово и Метохија) представља једну од најстаријих популација у свету, са старосћу од 40,7 година у време пописа 2002. године. Удео младих је низак и опада, док је удео старих висок и у сталном порасту. По први пут забележен је већи број старих него младих (1.177.000 лица млађих од 15 година и 1.241.000 лица 65 и више година). Старењем и одливом становништва посебно су угрожена сеоска и брдско - планинска подручја.⁶⁾

Према подацима пописа становништва, домаћинства и станова 2011., у односу на 2002. годину и претходни попис дошло је до пада укупног броја становника за 4,15%, што је првенствено последица негативног природног прираштаја и миграција у иностранство. Сви показатељи указују да се Србија налази у подмаклој фази демографског старења. На нивоу Републике, од укупно 7.186.862 становника просечна старост износи 42,2 године, малолетних до 15 година има 14,27%, радно способних од 15 до 64 године 68,34%, а оних са више од 65 година 17,4%.⁷⁾

Дубину привредне, социјалне и демографске кризе најбоље илуструје податак да на нивоу Републике годинама уназад број умрлих премашује број рођених. Према подацима Републичког завода за статистику објављеним у Статистичком билтену, у фебруару месецу 2017. године рођена су 4973 лица док је број умрлих достигао 9528 што значи да се на хиљаду становника роди 8,5, а умре готово дупло више, односно 16,2 особа⁸⁾ и управо је тај однос новорођених и умрлих оно што веома забрињава и опомиње.

У Србији је број незапослених лица премашио 10% укупног броја становника, а незапослена је скоро половина младих узраста од 15 до 24 године. Огроман проценат незапослених младих људи

6) <http://www.putevi-srbije.rs/>, „Просторни план Републике Србије од 2010. до 2020. год.”, стр. 10, 22/05/ 2017.

7) <http://popis2011.stat.rs/>, Попис становништва, домаћинства и станова 2011, 05/06/2017.

8) Републички завод за статистику: Месечни статистички билтен, 2/2017, Београд, стр. 36.

тај статус има годинама и тако ће, највероватније бити и у наредном периоду. Директна последица дугог статуса незапослених огледа се у чињеници да, током безнадежног трагања за послом млади људи не само да не стичу нова знања, већ губе део стеченог знања и радне навике, губе вештине комуникације, управљања временом и решавања проблема, самопоуздање, па неретко и самопоштовање. Притом, трагично је да код све већег дела младе генерације, под утицајем медија и непосредног криминализованог и корумпираног окружења, долази до поремећаја система позитивних вредности. Од онога ко улаже напор и време у постизање трајних: духовних и интелектуалних вредности „вреднији” је онај ко има више, без обзира на начине и средства којима је стицао материјално богатство. Како је незапосленост у Србији дугорочног карактера – чак 67,2% незапослених лица тражи посао дуже од годину дана долази до застаревања знања, па се и вероватноћа налажења посла смањује пропорционално дужини периода незапослености, што последично доводи и до трајног искључења са тржишта рада и до тога да ти млади људи постају као радна снага најчешће потпуно неупотребљиви. Према подацима из првог квартала 2017. године свака пета млада особа узраста 15–24 године (18,7%) припада тзв. NEET категорији (*not in employment, education or training*), значи није запослена, не налази се у систему образовања, нити се усавршава кроз систем обуке што представља значајан економски проблем. Код популације од 15 до 29 година старости NEET стопа износи 24,2%. Другим речима, готово четвртина младих тог узраста представља неискоришћени људски ресурс, и са аспекта рада и са аспекта образовања.⁹⁾

У овом периоду друштво је мало улагало у образовање, науку и истраживање и развој, што је довело до пада економског и социјалног положаја наставника и професора (у неким периодима до границе достојанства), до пада образовних и васпитних стандарда, до пада нивоа опремљености школа и факултета, те до одласка великог броја младих, образованих и талентованих људи у светске образовне центре и стране фирме (<MI>*brain drain*<MI>). Уџбеници су постали скупи, експерименти још скупљи, професори демотивисани да раде са талентима, па су се тако школе прилагодиле просечнима. Према подацима Светског економског форума, на ранг листи земаља према квалитету образовног система, Србија је

9) Републички завод за статистику: Анкета о радној снази, бр. 144, 31. мај 2017, стр. 2.

све слабије пласирана тако да је за пет година пала за чак 62 места и у извештају за 2013-2014, се налази на 111 месту од укупно 148 анализом обухваћених земаља света. Када је у питању атрактивност земље за привлачење талената Србији је припала претпоследња (147) позиција, испред Венецуеле, непосредно иза Ирана (145) и Молдавије (146), док су у погледу способности државе да задржи младе таленте на ранг листи Светског економског форума лошије рангиране само две земље, Венецуела (147) и Мијанмар на 148. позицији. Од земаља са простора экс-Југославије у погледу спречавања одлива мозгова најбоље је рангирана Црна Гора (65), а затим следе Словенија (107), Македонија (123), Хрватска (134) и Босна и Херцеговина (143).¹⁰ Да ни током наредних година није дошло до значајних помака на пољу задржавања и привлачења талената сведочи најновији извештај Светског економског форума. Подаци показују да држава не брине о својим талентима и да пати од хроничног одлива мозгова, будући да се на листи од 138 земаља, у погледу капацитета земље да задржи и привуче таленте поново нашла на самом зачељу листе (137), испред Венецуеле.¹¹ Као и раније, све земље из окружења сличног нивоа развијености и са сличним историјским наслеђем оствариле су боље позиције од Србије.

Социјална патологија манифестована ескалацијом свих могућих девијантних понашања и друштвених дезорганизација дијагностикована је у готово свим сферама друштва. Наметањем императива материјалног успеха и гомилања богатства сналажљивост је постала мера вредности појединца, а имиџ важнији од квалитета личности. У складу са све доминантнијом утилитарно-хедонистичком оријентацијом лагодан живот без напорног труда и рада, углед у друштву и могућност утицаја на друге људе, сигурно радно место и напредовање у каријери без адекватних компетентности „купују” се новцем коме се често не зна ни порекло. Чланска књижица партије на власти, везе и познавање „правих” људи, новац и политичка подобност постају много важнији од знања, стручности (квалификација) и персоналне креативности и иновативности. У земљи у којој је основни критеријум за напредовање у каријери послушност, а не стручност постало је уобичајено да се инжењери, лекари, професори и други високообразовани кадрови „налазе”

10) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2013-2014, Geneva, стр. 131-345.

11) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2016-2017, Geneva, стр. 315.

на социјалним програмима или да на буљвацама и таксирањем зарађују за живот, док псеудо научници и квази доктори наука заузимају важна места на катедрама, институтима и министарствима и успостављају критеријуме „квалитета”.¹²⁾

Један од највећих проблема Србије је заправо емиграција високообразованих људи и еминентних стручњака чије је потенцијале и професионално искуство умела да препозна и пригрли интелектуална елита ван националних граница. Талентовани и квалитетни кадрови у условима све веће глобалне тражње за изузетно надареним научницима и истраживачима, налазе место у државама које им пружају најбоље инфраструктурне и друге услове за испољавање креативности коју поседују и остваривање најбољих резултата у њиховом стваралаштву.

Главни разлог за одлазак лежи у немогућности испуњавања аутентичне потребе човека да се у својој земљи искаже као радно, стваралачко и креативно биће, у слабој могућности за запошљавање и непостојању адекватних услова за наставак истраживања и напредовање у односу на развијене земље Европе, у бављењу неадекватним пословима непримереним знању и компетентностима истраживача и научника (*low skills jobs*) који су притом и ниско профитабилни, као и у недостатку опште перспективе у институцијама и друштву уопште. Буџетска улагања у науку Србије су, уз мање варијације, у периоду од 2000. до 2010. године износила око 0,3% бруто друштвеног производа, што је далеко испод европског просека и значајно испод нивоа улагања и издвајања за науку која постоје у земљама окружења. Поређења ради, земље Европске уније у науку улажу у просеку око 2% бруто друштвеног производа, дакле, скоро осам пута више него када је реч о нашој земљи. Постоји и читав низ других показатеља који недвосмислено иду у прилог тврдњи да наука није препозната као покретач свеукупног друштва, те технолошког и привредног развоја земље. На пример, по издацима компанија за истраживачко-развојни рад Србија се налази тек на 121. месту и у односу на земље региона рангирана је иза Словеније (33), Македоније (58), Хрватске (79), Црне Горе (82), Грчке (90), Албаније (104) и БиХ (120), док је по сарадњи на релацији Универзитет-индустрија у истраживању и развоју на 96.

12) Соња Вујовић, Тања Вујовић, *Одлив мозга као претња унапређењу конкурентности српске привреде*, У зборнику: УКСП-ИС 2015, Економски факултет Универзитета у Приштини, К. Митровица, 2015, стр. 187-207.

позицији глобалне ранг листе, иза Словеније (42), Македоније (70), Црне Горе (94), Албаније (104) и Хрватске (114), а испред Грчке (124).¹³⁾ Иначе, према квалитету научноистраживачких институција, Србија се, као и Црна Гора налази на 60. месту, испред Хрватске (61), Грчке (67), БиХ (106) и Албаније (130), а иза Словеније (33) и Македоније (53).

3. МЕРЕ СПРЕЧАВАЊА КВАНТИТАТИВНЕ И КВАЛИТАТИВНЕ ЕРОЗИЈЕ ЉУДСКОГ КАПИТАЛА

Мада званична статистика нема прецизних података о томе колико младих високообразованих људи и стручњака различитих профила одлази ван граница земље са картом у једном смеру, континуелна емиграција висококвалификованих кадрова и проблем тзв. одлива мозга деценијама су присутни у српском друштву и постају хроничан проблем који паралише креирање одрживе и конкурентне привреде. Судићи по досадашњем залагању очигледно је да држава не ради оно што је у њеној моћи да врати и/или задржи оне који желе да остану и тиме спречи или бар успори даљи интелектуални егзодус.

Полазећи од постојећег стања у погледу интензивне емиграције талената и стручних кадрова намеће се као императив потреба да се у што краћем периоду, већим ангажовањем државе и њених органа, пронађе начин за „прилив памети” (*Brain gain*), односно повратак висококвалификоване радне снаге која је на врхунцу својих потенцијала у матичну државу, али и креира модел повезивања научно-истраживачких институција и индустрије, како би се спречио одлазак најкреативнијег дела популације. Међутим, иако је важно развијати партнерство универзитета са привредом и са светским образовним институцијама и истраживачко-развојним центрима не сме се губити из вида да интензивирање сарадње науке и привреде у одређеној мери захтева компатибилност научних и иновативних решења са реалним потребама, локалним специфичностима и приоритетима индустрије Републике Србије. У супротном, са појавом раскорака између захтеваних и понуђених технолошких и организационих иновација паралисала би се интеграција истраживачко-развојних институција и индустрије, и тако

13) World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2016-2017, Geneva, стр. 94-369.

у још већој мери успорио и довео у питање динамичан раст и развој привреде и унапређење конкурентности.

Као једно од решења које, по узору на развијени део света може бити прихваћено и инволвирано у привредни амбијент земље свакако су технолошки паркови. У циљу повећања степена иновативности при креирању атрактивног асортимана понуде и усавршавања техничко-технолошких решења и процеса производње веома је важно омогућити оснивање и функционисање водећих технолошких паркова на локацијама које су комплетно инфраструктурно опремљене и које обезбеђују интензивне везе предузећа, универзитета, научно-истраживачких института и центара који се баве фундаменталним, развојним или примењеним истраживањима.

Исто тако, с обзиром да на нивоу државе ниједна институција не поседује прецизне податке о броју оних који су у потрази за адекватним третманом сопствених практичних знања и вештина отишли из земље, неопходно је идентификовати научнике и истраживаче који су напустили земљу и креирати базе података о научницима у дијаспори, о пројектима на којима раде, о институцијама на којима се налазе и идентификовати моделе сарадње кроз које би, на најсврсисходнији начин дали свој допринос развоју науке у Србији, укључивати их у процесе рецензије и реализације постојећих националних пројеката, као и запошљавати представнике научно-истраживачке дијаспоре који покажу намеру и спремност да дођу из иностранства - у институцијама и на факултетима широм земље и на тај начин омогућити да знање и искуство стручњака који живе и раде ван матичне државе постану доступни колегама у домовини. С тим у вези, неопходно је подстицати реализацију програма повратка научника који би обухватили краће (до три недеље) и дуже (једносеместралне) студијске боравке професора, асистентата и истраживача (који су из било ког разлога били „ принуђени ” да своје академске каријере наставе у иностранству) на матичним високошколским институцијама у Србији и обезбедили услове за окупљање истраживачких тимова и адаптацију и набавку опреме неопходне за истраживање. Исто тако, омогућити „гостовање” домаће интелектуалне елите на факултетима европских и светских универзитетских метропола, са фокусом на предавања за студенте (основних, мастер или докторских студија) уз укључивање у истраживачке пројекте и менторства.

Прецизније речено, у измењеном глобалном окружењу детерминисаном изазовима глобализације и визијом стварања потенцијалног „света без граница”, коришћење интелектуалних капацитета дијаспоре препознаје се као витални интерес техничко-технолошког, економског и друштвеног просперитета земље. Аналогно томе, образовање на престижним факултетима у иностранству је за талентовани и најкреативнији сегмент популације постало саставни део њихове научне каријере и стручног усавршавања. Развијањем свести о потреби и значају трансформације процеса одлива талената и стручних кадрова у њихову циркулацију, потребно је уз несебичну подршку медија мотивисати приватни капитал и локалне предузетнике да инвестирањем у знање и науку инвестирају у сигурнију будућност садашњих и нових генерација. Зато је посебно важно да се у наредном периоду капитал који је највећим делом у рукама власника приватних компанија, са циљем обезбеђивања одговарајућих специјализација и стручног усавршавања младих интелектуалаца из Србије, делом усмери ка стипендирању најбољих студената завршних година студија на универзитетима са простора европског континента (Европске уније, Европске асоцијације за слободну трговину и Руске Федерације) и на водећим светским универзитетима. То би могао да постане први корак у покушају да се таленти врате и да се бар на неко време заустави даља ерозија људског капитала, с обзиром да би се по угледу на праксу, устаљену у већини земаља које су суочене са истим проблемом, стипендисти уговором обавезивали на повратак и професионално ангажовање у земљи порекла након завршетка студија. Учешће приватног сектора у финансирању истраживања у Републици Србији износи свега 7,5% свих улагања у науку, што је знатно испод просека Европске уније, где чак 55% свих улагања у науку чине инвестиције приватног сектора, док у државама OECD групе пословни сектор финансира 60,8% свих трошкова за истраживање и развој. У Републици Србији нема финансијских инструмената и механизма, односно програма за подстицање тражње за иновацијама, нема пореских олакшица за предузећа која реализују активности истраживања и иновација, као ни кредитирања иновационих пројеката предузећа.¹⁴⁾

Суочена са великим променама које је донела глобализација, проблемом старења популације и квантитативне и квалитативне

14) Службени гласник РС, бр. 25/2016, Министарство просвете, науке и технолошког развоја: Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020. – Истраживања за иновације, Прилог 1, стр. 6.

ерозије људског капитала и изазовима нове економије засноване на знању (*knowledge based economy*), држава мора да прихвати да улагање у образовање, односно, у обезбеђивање одговарајућег људског капитала који је способан да се прилагоди измењеним околностима, добија карактер инвестиционог улагања и постаје стратешки интерес српске привреде и српског друштва. Имајући у виду да се ефекти образовања не рефлектују само на појединце, него и на друштво у целини, неспорно је да знање постаје основни развојни фактор привреде и друштва па се у складу са тим стварање квалитетног људског ресурса налази при врху приоритета националних стратегија и политика друштвеног, економског и технолошког напретка све већег броја земаља тржишне привреде. Отуда, основни предуслов одрживог и конкурентног развоја привреде Србије представља реконструкција и трансформација образовања, посебно наставак започетих процеса модернизације и реформисања система образовања на свим нивоима и његово усклађивање са потребама тржишне привреде.

При решавању деценијског проблема који је у форми одлива мозгова присутан на простору Републике Србије приоритетне мере државе морају бити усмерене ка:

- већим улагањима у образовање, стручно усавршавање и тренинг људских ресурса, научна и технолошка истраживања и иновације,
- креирању регулативе која подстиче „прилив памети”,
- омогућавању двосмерног кретања стручњака и повећању мобилности истраживача у земљи и иностранству,
- укључивању стручњака из дијаспоре у развојне пројекте Србије,
- развијању система материјалне подршке за талентоване ученике/студенте, како би се таквим стратешким опредељењем и конкретним активностима мотивисао останак и повратак младих талената у земљу,
- смањењу несклада између захтева послодаваца и понуде на тржишту радне снаге,
- пружању бољих услова за живот и рад младих талената и еминентних стручњака, уз адекватно вредновање и уважавање компетентности, флексибилности и индивидуалне креативности испољене кроз резултате експерименталног рада и научно-истраживачког стваралаштва,

- улагању у инфраструктуру научних институција,
- интензивирању сарадње између истраживачких института, факултета и предузећа и промовисању технолошких паркова,
- спровођењу ефикасне реформе у области образовања,
- стимулисању истраживања чији су носиоци предузећа,
- подстицању развоја малог и средњег предузетништва у циљу задржавања и повратка „памети”.

ЛИТЕРАТУРА

- Вујовић Соња, *Међународни маркетинг у функцији јачања конкурентности привреде и предузећа*, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, 2014.
- Вујовић Соња, Вујовић Тања, „Одлив мозгова као претња унапређењу конкурентности српске привреде”, *Међународни научни скуп УКСИ-ИС 2015*, Економски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, новембар, 2015, стр. 187-207;
- Маџар Љубомир, Ковачевић Млађен, *Политичке институције, политички актери и економске перформансе: случај Србије*, Алфа универзитет, Београд, 2013.
- Степић Миломир, „Век расрбљивања Балкана - геополитички узроци и последице”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2014, стр. 1-23.
- Петак Здравко, *Економска позадина распада социјалистичке Југославије*, <http://www.uciteljneznalica.org/>
- Републички завод за статистику: *Анкета о радној снази*, бр. 144, 31. мај 2017.,
- Републички завод за статистику: *Месечни статистички билтен*, 2/2 017, Београд,
- Републички фонд за пензијско и инвалидско осигурање, *Статистички месечни билтен*, VII/2014.
- Стратегија научног и технолошког развоја Републике Србије за период од 2016. до 2020, Истраживања за иновације, *Службени гласник РС*, бр. 25/2016.
- World Economic Forum. (2013). *The Global Competitiveness Report 2013-2014*. Geneva,
- World Economic Forum: *The Global Competitiveness Report 2016-2017*, Geneva,
- <http://popis2011.stat.rs/>, Попис становништва, домаћинстава и станова 2011.,
- <http://www.putevi-srbije.rs/> *Просторни план Републике Србије од 2010. до 2020.*

Sonja Vujovic

**EFFECTS OF EROSION OF HUMAN CAPITAL ON
COMPETITIVENESS OF SERBIAN ECONOMY**

Resume

At the start of the new millennium human capital, cumulatively determined through knowledge, skill, experience, inventiveness, competence, contacts and enthusiasm that people are ready to invest in a working and creative process is known as the main developing starter of every economy based on knowledge and innovations. The goal of the work is to point out that on the global level competitiveness can be created and preserved only by creating new and applying the existing knowledge which becomes the primary resource of every modern society and the developed economy. Also, after analyzing the reason for the demographic collapse there have been proposals for the prevention of quantitative and qualitative erosion of the human capital which has been over the last two decades current in the territory of the Serbian Republic. Starting from the existing condition it is necessary in the shortest period, with the energetic and collective actions of the state, and its institutions, economical subjects and media to build bridges between economy, science and society so it can create an attractive environment for an intensive „inflow” of human capital of the highest quality.

The author concludes that the excellence and relevancy of the scientific research results are the key factors competitiveness and the sustainable development. With that regarding its about time that Serbia in this format, not only declarative join in the global trends of building and preserving of actual base of human capital of the highest quality which, judging by the modern trends is becoming the base of improvement of the competitiveness of the economy and economical prosperity.

The conclusion is that while resolving the decennial problem of brain drain the priority measures of the state have to be directed to:

- bigger investment in education, professional training and the training of human resources as well as in infrastructure of science institutions,
- developing a system of material support for talented students, so that we can motivate the young talents to stay and come back in the country,
- enabling a two way movement of experts and increase in mobility of the researchers in the country and abroad,
- involving experts from the diaspora in Serbia's development projects,
- decrease in discrepancy between the available human capital and economical needs,
- intensifying the collaboration between the research institutes, colleges and economy and the promotion of technological parks,
- providing better conditions for the life and work of young talents and eminent experts, with adequate evaluations and appreciating the shown competence and individual creativity of the scientists and researchers.

Keywords: human capital, competitiveness, brain drain, science, education, brain gain.